

Комичното във фейлетоните на Алеко Константинов

Никола Бенин

„Но малко по-късно Алеко успява да разгърне комичната изобразителност на фейлетоните си, да уточни пластичните средства, да намери характеристичния детайл и да осмисли художественото социалната същност на героите си.“

Снежана Зарева [1]

***The comic in three feuilletons by Aleko Konstantinov:** The study represents an attempt to show the manifestations of the comic in three feuilletons by Aleko Konstantinov as follows: "During the Elections in Svishtov", "The Triumph of Beelzebub" and "The Prayer of Beelzebub". The aesthetic category of comic is clarified in various theories. By means of them it becomes possible to reveal the main conflict between power and morality that creates the comic in the above feuilletons. In "During the Elections in Svishtov", the focus is on the comic behaviour of the authorities during the election campaign and on the very election day. Whereas the other two thematically connected feuilletons "The Triumph of Beelzebub" and "The Prayer of Beelzebub" demonstrate the demonic capacity and cruelty of the powerful of the day who do not hesitate to remove physically their political opponents.*

Keywords: comic, power, morality

ВЪВЕДЕНИЕ

Комичното е една от стратегическите посоки, от която е възможно да бъде направен прочит на Алековото творчество, да бъде осмислено по адекватен начин нравственото падение на човека във времето на след Освобождението. Този интерпретаторски подход обаче се използва от изследвачите преди всички при интерпретиране на творбата „Бай Ганю“. Привлечени от впечатляващата фигура на емблематичния герой, те осмислят различните ангажименти на смешното и тъжното или по-точно на смешно-тъжното за смъкване на маските, за изобличаване на пошлото, за защита на моралния порядък. Така фейлетоните на Алеко Константинов остават в периферията на тяхното зрение, биват недооценени, лишени от литературоведски обсъждания. Забравя се последното изречение от първия фейлетон „По „изборите“ в Свищов“ (1894): „Ето епоха, която ми дава неизчерпаем материал за „Бай Ганя“ [2].

„Неизчерпаемият материал“ съдържа цял сноп индикатори, които създават образи на човешкото и преди всичко на нечовешкото, които учредяват и валидизират устойчиви идеологически предразсъдъци и политически прояви. Четенето в публицистичните творби на забранителните режими и на лъжовните постановки, избуяващи в псевдодемократичната следосвобожденска епоха, ни подготвят по адекватен начин да навлезем във фикционалното пространство на „Бай Ганю“, където сме свидетели на силата на техните поразяващи ефекти. Така че един от продуктивните подходи за изследване на проблемно-естетическото съдържание творбата на Алеко Константинов е да се тръгне от смисловите полета и художествените особености на неговите фейлетони. В този аспект би било уместно Алековото творчество да се разбира като един мегатекст, в който да изследват нравствените измерения на поведението на човека.

Един от специфичните координати на този мегатекст е комичното отношение към необикновените превъплъщения на неморалното, безсрамното, бруталното, към

всичко онова, което е изместило вчерашната възвишеност на възрожденската ценностна парадигма. Щастливецът гледа на мерзостите и подлостите в живота от позициите на личност, която се е опазила от тях, и затова има неоспорваното право да ги осмее, да ги разбули тогава, когато се крият зад една фалшива нормативност. Той смехово прекосява полето на антихуманното, на идеологически преоформените стойности и посоката е моделиране на деформирани фигури и поведения. Комичното е модалност на друго зрение, на чувствително отношение към опасните „болести“ на времето – човешките действия се извеждат от сферата на тяхната другост за каквато се представят и се полагат пред скрижалите на истината. Нещата придобиват истинската си същност, образите се разкриват с явната си идентичност и по такъв начин се създава впечатлението за небиване, за невъзможността на маскираното, фалшивото лице в двуличието да доминира, да играе фалшиви мимаси в културно подреденото общество.

Оттук предмет на изследването е комичното проявяване във фейлетоните, което може да послужи като първа стъпка за едно по-усложнено очертаване на комичното като естетическа категория в цялостното творчество на писателя. Ще насочим нашето внимание към разкриването на преплитането, „омесването“ на нравствените категории с политическите явления и в същото време ще следим тяхното извеждане на художествено-публицистично ниво като противоборстващи, конфликтни начала. Ще ни интересува как двете проблемни ядра: власт и морал са разграничени и подложени на изпитание посредством изразителната сила на комичното. В тази посока изпъква богатата реторична ориентираност на „моралното влияние“. Повторяемостта му и опита за неговото институционализиране във фейлетоните не е просто споменаване на конкретен политически жест, колкото метафорично носене на моралистични импликации. Ще го докажем с конкретен пример. Уж между другото, като *post scriptum* Алеко Константинов съобщава в края на първото си журналистическо произведение, че група младежи в София „устройва“ нов клуб и се чудят как да го наименуват дали „Клуб Бяла Слатина“, или „Клуб Морално влияние“. За времето през 1894 година, когато са написани няколко фейлетона, актуализиращи и развенчаващи недемократичното провеждане на изборите от конзерваторското правителство на Константин Стоилов, „моралното влияние“ пародира издевателския натиск върху избирателите. В този аспект е видно *моралното влияние* и от Радослав Радев. Според него то е „една нова форма на насилие“ [3], йезуитски преобърнала откритото и честното убеждение в жесток и безнравствен натиск върху хората по време на избори.

Днес тази характерологична интертекстова фраза въздейства с нейното конкретно, универсално значение – моралното въздействие на смислово наситените фейлетони върху самозабравилите се политици, моралното влияние за демократичното протичане на социално-политическите процеси, за хуманно управление на народа. И не само тя, но и цялата публицистика на Алеко Константинов съдържа реторически силни послания към представителите на властта и обслужващите властта чиновници за неотменно придържане към нравствените ценности при правенето на политики и реализирането на тези политики.

ИЗЛОЖЕНИЕ

От малкото интерпретатори на Алековите фейлетони Снежана Зарева проблематизира комизма през призмата на хумора. Тя разграничава два типа хумор: дидактически и политико-публицистичен, като фейлетоните на Алеко Константинов предлагат изобилие от примери на втория вид. Специфичното за този хумор е неговата завишена комическа условност и неговата задължителна обвързаност с времето. Снежана Зарева пише:

„Степента на комическа условност в публицистичния хумор е значително завишена по отношение на нормативния. Комическата деформация не цели внушаването на определена нравствена максима в нейния първи, окрупнен план, а извеждането на смисъла /с помощта на читателската активност/, предполага бързопротичащо събитие, моментното действие да се реализират по пътя на странната и неочаквана алюзия, на умишлено преувеличения облъсък или причудливо разместените плоскости на смисъла” [4].

За понятието *комично* в естетиката и философията има множество определения. Много продуктивни възможности за неговото изясняване предлагат различните интерпретации на комичните ситуации и образите на двамата сдвоени герои Дон Кихот и Санчо Панса в романа „Знаменитият идалго Дон Кихот де ла Манча” на Мигел де Сервантес Сааведра. В своето проникновено есе „Размишления върху Дон Кихот” Хосе Ортега-и-Гасет обобщава: „Разстоянието от волята да бъдеш до вратата, че вече си какъвто желаеш, е разстоянието от трагичното до комичното”[5]. Плодотворни за разбирането на комичното в творбата на Сервантес са и размислите на Исак Паси. Според него: „Дон Кихот е анахронизъм, доведен до комизъм, и неадекватността на неговото поведение се проявява почти всеки път, когато напрегне мишците си и се хване за оръжието. [...] Обикновено резултатите от действията на Дон Кихот са право противоположни на неговите намерения и следователно са печални за хората, които имат нещастieto да го срещнат”[6].

Сред разнообразието от разбирания за *комичното* разпознаваме концепцията на Юрий Боров като най-подходяща за тълкуването на комическите изкривявания във фейлетоните на Алеко Константинов. Руският теоретик на естетиката синтезира схващанията на философите за комизма по следния начин:

„Същността на комичното – в противоречието. Комизмът – резултат на контраста, разпада, противостоенето: безобразното – прекрасното (Аристотел), нищожното – възвишеното (Кант), нелепото – разсъдителното (Жан Пол и Шопенхауер), безкрайната предопределеност и безкрайния произвол (Ф. Шелинг), автоматическото – живото (А. Бергсон), лъжливото, мнимо основателното – значиелното и истинното (Хегел), вътрешната пустота – външната притежаваща заначимост (Н. Г. Чернишевски), ниско от средното – високо от средното (Н. Хартман) и т. н.”[7].

Ние си позволяваме да добавим в контекста на това изреждане и противоречието: **морал – политика**.

Всяка политическа власт се стреми да си създаде имидж, основаващ се на следване на нравствените принципи и норми при управлението; всички политици демагогски последователно и настъпателно се стремят да замаскират своята наглост и аморалност. Те слагат маски, играят роли на политическия театър. Демагогията на властта обаче поражда желание за съпротива и разобличаване на лъжата. Едно от най-надеждните и изпитани оръжия срещу фалша и лицемерието това е изкуството и публицистиката. За да бъдат развенчани безнравствените деяния на властимащите, те биват поставяни на друга арена и осветени с други прожектори. Така преместването от политическото пространство в културологично организираното поле позволява индивидите да се разпознават такива, каквито са. Казано с други думи, изкуството е истината. Не случайно Хамлет находчиво и прозорливо използва играта на актьорите, за да разобличи кралят узурпатор Полоний.

Границите на закона и извънраниците на морала

„Окръжният управител има заповед да се придържа строго в границите на закона” [8].

Нека да видим кои са границите на закона и от къде – до къде се простират „правомоцията“ на окръжния управител при дирижирането на изборите за народни представители. Проследявайки топосите на беззаконията, ще проследим проявленията на комичното и способността му да поражда проясняващи ефекти.

Първият пункт в тази политическа полоса е срещата на властта със селяните и по-точно, отиването на „голямата власт“ в селата, което в повечето случаи става като че ли само преди да се гласува. Това принизяване на високостоящото, до труднодостъпното, маргиналното, създава едно специфично пространство за комични враждания. Комичното в тази ситуация е уякчено и посредством сблъсъка на хитростта на селяните с подмолното коварство на агитациите на властта. Реакцията срещу явната манипулация не закъснява и селяните изваждат от своя арсенал остроумието и подигравката, за да се защитят. „Е хубаво, господин началник, ако правителството толкоз ги *иска*, нека им пише по едно писмо да идат в София, па да се върши работа; защо ще ходим на избори“ [9]?

Властта отвръща на ироничното подмятане със съответния удар – неколкократно привиква в окръжното управление селските кметове и писари и върху тях оказва „морално влияние“. Досещаме се за какво „морално влияние“ става дума. Моралното поведение, ироничното опълчване срещу властта е в опозиция с неморалното поведение на властниците, старайки се да го прикрият, да не го демонстрират като такова. Конфликтът не е открит, той е заложен в онова текстово поле на узнаването, където очаква своето проявление и съответно своето изобличение.

Вторият пункт, разкриващ беззаконието, е свързан с присъствието на окръжния управител и Атанас Данков, един от „избраните“, в топосите на кръчмата и кафенето. Двата обикалят от кръчма на кръчма и от кафене на кафене да „влият“. В едно турско кафене, обаче „ги нагазват троица младежи, най-видни търговци“, единият от които се опълчил с думите: „И този е окръжен управител! Не го е срам да ходи по кръчмите, да плаши мирните избиратели“ [10]!

За представяне на сблъсъка между властта и морала на мирните граждани Алеко Константинов използва натоварения с реторически ефекти глагол „нагазват“. В много от неговите фейлетони и преди всичко тези, свързани с темата за изборите, за да се утвърди идеята за ценностния кризис на властимащите и да се покаже шестащото беззаконие, се прибегва до смисловото позоваване на телесното. То обозначава екстатичното; посредством него се внушава насилиято и издевателствата над човека. С цел пораждаване на комически ефект, както е в разглежданата ситуация, отелесняването е в противовес на моралното, на идеалното.

Тримата младежи са видни търговци, така че те от позициите на икономическия просперитет и дръзнovenието на младостта се противопоставят открито и предизвикателно на наглостта на властимащите. Младите търговци имат и друго преимущество – те се намират в собствено пространство, сред собствената социална среда, докато двамата натрапника са чужди и със своето нагло поведение са неприиспособими към тази среда.

Властта обаче трудно търпи поражение, поне не и в такова елементарно конфликтно случване. Още същата вечер тримата младежи са „нападнати от една пияна шайка, предвождана от полицията, и арестувани“ [11]. „Пияната шайка“ е диспозитивът на необузданото насилие – тя явно е свързана с поведението и себепоказването на властта, за да я характеризира нравствено и екзистенциално. Тук ще добавим още една оразличаваща страна на жестокостта на властимащите. Свидетели сме, че полицията, която по статут е охраняваща сила на обществото, е превърната в репресивна сила срещу обществото. Вместо да защитава общността от всякакви хулигани, бандити и шайки, тя предвожда развилнели се пияници.

Изпълнявайки необичайната си ситуативна роля „органите на властта”, биха били комични, ако не бяха прекалено брутални.

В третия пункт властта е представена и откъм топоса на затвора – това вече е част от нейното пространство. Тясното, затворено пространство в килията, което отнема свободата, замества това на кръчмата и кафенето, където се говори свободно и непринудено. Разбиращият читател е изкусно поставен да пребивава в спектъра на две противоположни тоналности, в две полюсни състояния на човешкия дух. Обсъждаме всичко това, за да изтъкнем същественото за комичното – да се противопоставят символни ресурси, които експлицитно да внушават различията, да приютяват конфликти, които са обострени, но които реално не са проявени.

Чрез тези три пространства във фейлетона „По „изборите” в Свищов” ние сме подготвени за големия конфликт, за явното противопоставяне на власт и „мирни граждани” в деня на изборите. На пръв поглед в този конфликт няма нищо комично, напротив той би станал трагичен, ако свищовлии не бяха проявили благоразумие. Алеко Константинов пише развълнувано:

„А за да упражнят правото си, тези пет хиляди избиратели трябваше да минат през *труповете* (разр. е моя – Н.Б.) на окръжния управител, околийския началник, приставите и жандармите, след това пък да имат работа с няколко солдати, на които им били раздадени по двадесет патрона със заповед да стрелят на *месо*. А какво щеше да излезе от това? Щяха да останат няколко нещастни семейства; щяха да сметат изборите за невалидни; щяха на другата неделя да домъкнат една рота войска и пак щяха да „изберат” угодните тям лица” [12].

Публицистът отново майсторски включва телесното, но този път няма да играе ролята на заместител на човешкото достойнство. Думите: *труповете*, *месо* недвусмислено отвеждат към смъртта. Разбира се, ако погледнем тази буреносна ситуация по време на изборите в контекста на границите на закона, ще видим, че тези относителни граници се простират от задкулисният натиск до сеенето на смърт. Така че комичният ефект се поражда от несъстоятелността, изопачаването на закона – вместо да въдворява ред, той продуцира заплахи за живота.

Обобщението се налага само – комичното във фейлетона на Алеко е налице всеки път, когато имаме разминавания между думи и дела, несъответствия между фалшиво поведение и истинско намерение. Комичното е в отсъствието на морал в „моралното влияние”.

Краят на текста препотвърждава същностния разлом между власт и нравственост. Първият момент във финала на фейлетона е протестът на избирателите, които напомнят на окръжния управител за окръжната телеграма за свобода на изборите. А той с „презрителна усмивка” отвърща: „Вий имате телеграма, а пък аз имам писмо – и се тупаше по джеба ...” [13]. Макар и разкрито истинското лице на властта, езикът на морала продължава нагло и цинично да се използва за обясняване на ставащото. Неговата манипулативна стратегия отново служи на корисни намерения, за прикриване на беззаконието и жестокостта на властта.

Вторият комичен момент е постигнат посредством едни и същите думи, с които Константин Стоилов любезно приветства трима свои политически противници: „Г-н К, ще ми бъде твърде приятно да се срещнем в Народното събрание” [14]. Лицемерието всъщност става възможно най-доброто поведение на безнравствения политик. Ритуално поставена в морално гнилото политическо пространство, репликата на министър-председателя ще подпечата господството на неправдата и насилието.

Ето защо най-надеждният естетически похват да се проникне в различието на казаното и мисленото, на желаното и декларираното и оттук да се развенчае лъжата, това е комичното. Алеко Константинов находчиво го използва, за да

разобличи политическата демагогия на консерваторите, да демаскира желанието им да се представят като демократи.

Интересно е да се проследи разполагането на комичното проиграване в структурата на текста. Преди големия конфликт между властимащите и избирателите в Свищов, както и след него, сме свидетели на две несъвместимости между морал и власт. Всички те в една стройна система представят ситуации на ценностно криза и така дават ход на комичното разкриване на различните превъплъщения на лицемерното. Алеко е в ролята на политическа жертва, но и същевременно на нравствен съдник, който гледа на тайните и явните безскрупулни ламтежи към властта с болка и с присмех, с разочарование и с устойчивост на убеден демократ. Нещастен в политическия свят, той е щастлив, защото притежава оръжието на комичното отношение към развихрянето на злото и защото има доблестта и възможността публично да възкликне: „Ако това е моралното влияние, какво ли пък ще бъде неморалното влияние“ [15]?

Финис либерта

„... берта ... ерта ... рта ... та ... та ...
та ...ха-ха-ха-ха-хааа ...“ [16]!

В цитираното мото „берта“ недвусмислено напомня за тогавашната марка пушки „Берта“, а стряскащото словосъчетание та ... та ... та ... отеква в нашето съзнание като стрелба срещу демокрацията в цялата страна. Убийството на свободата – това е мотивът, който метафорично е заложен в следващите два по хронология фейлетона: „Тържеството на Велзевула“ (1894) и „Молитвата на Велзевула“ (1894), отпечатани във вестник „Знаме“. Тяхната проблематика е продължение на първия фейлетон „По „изборите“ в Свищов“ с тази разлика, че ако в него не се стига до физическа саморазправа, въпреки готовността на околийския началник и обкръжението му за такава, то в двете творби желанието за физическо премахване на политическия съперник е доминираща. Свободата, най-ценното завоевание на човечеството, е подложена на унищожаване. В Алековите текстове спиритуално се извършва убийството на свободата, възвестява се господството на сатанинското и мракобесието. Свободата, извоювана с кръв от петвековния поробител, е залята отново с кръв – „Потоци кърви се проляха! Аз стоях настрана и внушавах, хипнотизирах ги със силата, дадена от тебе всесилний Сатана, и им внушавах ...“ [17].

Велзевул, сред политическите среди е прозвище на Григор Начович (1845 – 1920) – е бил министър на финансите, на вътрешните работи, на земеделието и търговията в правителството на Стефан Стамболов. Сред тържеството на подлостта и безчинствата, които застрашително поглъщат българския свят, името на дявола налага внушението за отвъдното, за ада. Неговото царство обаче е на земята, той злокобно властва, *размахвайки саблята на Абдул Керим паша от моста в Будапеща до Черния връх*. Така Велзевул се превръща в символ на нечовешките политически интриги и разпри, на силата на злото.

В тази симптоматична ексцесна обстановка, нещо повече – в тази апокалиптична действителност, е редно да се запитаме, следвайки посоката на изследването, къде е тук комичното, къде е смеховото присъствие? Наред със сатанинския смях „ха ... ха ... ха ... хааа ...“ можем ли да открием смях през сълзи или смях, съчетан с конвулсии и болка? Четенето на фейлетоните несъмнено идва да подскаже намерението на Алеко Константинов да обвие със сарказъм всичките чудовищни постъпки, да придаде комичен нюанс на злодеянието. Публицистът много добре знае, че свободата се отстоява в гражданското общество чрез сатирично разобличение на мракобесието и умира не толък от козните на Сатаната,

колкото под разпрострениа плащ на мълчанието. Ето защо той ще разчита на комично ефектната реч, за да изобличи ценностната деградация, да разсее отровната смрад, която се носи след Велзевул.

Знаците на комичното са съотнесени изцяло към телесното; те въвеждат в боричканията на политическите партии откъм няколко страни, създават серия от морални разколебавания. Най-напред във фейлетона „Гържеството на Велзевула“, определен от Алеко като *фантазия*, е изведена опозицията святост/тяло. Светостта се отъждествява с духовното, с отричането на телесното, с нравствена чистота и възвишеност. Нейното погубване се осъществява именно с откроените контури на натуралното, с коварното промъкване на нечестивото, на разяждащото в органичното. Повторението на идиоматичния израз *влязох под кожата* е маркирано с демонично значение и внушава представата за капаните, които са заложени за почтеността и политическото партньорство:

„Драган беше светец! Влязох под кожата на Драгана, той почна да хули Петка; влязох под кожата на Петка и Петко провали Драгана; влязох под кожата на Стефана, той изрита Драгана да се скита немил-недраг по чужбина и Петка натика в дупката. Сетне насъскаха приятелите на тия байрактари против Стефана и нему ритнаха такова текме щото никога няма да се съвземе. С останалия пепелчук лесно ще се разпръва ... Сатана"[18]!

В това своеобразно пародиране на изреждането на първите родове в Новия завет: „Аврам роди Исаака; Исаак роди Иакова, Иаков роди Иуда и братята му ..."[19] във възходяща градация е посочено деструктивното, унищожителното отношение на властта към политическите противници. Премахването с всякакви средства на лидерите на партиите е важна съставна част от поведението на властимащите. То е станало ключов белег на тяхната безнравственост и е оформило стилът им на управление.

Нравственото падение на управляващите е съпроводено с издевателствата и посегателствата върху тялото. Тялото на Драгана (Драган Цанков 1828 – 1911) е отритнато и скита страдалчески в чужбина, а тялото на Петка (Петко Каравелов 1843 – 1903) е заключено в затвора. Злодумството прераста в злодеяние, святото е доведено до *пепелчук*. Тленността, а по-сетне и смъртта във фейлетона „Молитвата на Велзевула“ са визии за затриване не толкова на тялото, колкото на духа. В контекста на желаната смърт за политическия противник, прозира умъртвяване на всичко, свързано с морала, и погребване на човешките ценности.

Посланието на Алеко Константинов е недвусмислено. Макар и скрито зад фантазни образи, то е разбираемо и разтърсващо – в тогавашната политика няма морал. И именно липсата на морал, и дяволското желание на властта да демонстрира отсъстващото като налично, поражда ефекта *комично*.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Да обобщим основните проявления на комичното.

Комичното изображение е въздействащият начин да се покаже несъответствието между власт и морал.

Комичното изображение изобличава демагогията на властващите.

Комичното изображение разкрива низостта, жестокостта и демоничността на българските политици след Освобождението.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Зарева, Сн. Ред и суматоха в литературната творба. София, Глакус, 1993, с. 53.

[2] Константинов, Ал. Съчинения. Том 2. [Фейлетони, преводи, статии, писма]. София, Български писател, 1974, с. 11.

[3] Радев, Р. Фейлетоните на Алеко. – В. Критически текстове за Алеко Константинов, Елин Пелин, Йордан Йовков. Велико Търново, Слово, 1997, с. 59.

[4] Зарева, Сн. Цитир. съч., с. 47.

[5] Ортега-и-Гасет, Х. Размишления върху Дон Кихот. София, Прозорец, 2000, с.156.

[6] Паси, Ис. Есета. София, Наука и изкуство, 1981, с. 46-47. ; Още за същността на комичното като естетическа категория вж. Проп, Вл. Проблемы комизма и смеха.[Ритуалный смех в фольклоре]. Москва, Лабиринт, 1999, с. 48, 206, 207. ; Clark, W., Turner, W. Critical Essays on American Humour. Boston, Mass, 1984. ; Critchley, S. On humour. London, Routledge, 2002.

[7] Борев, Ю. Эстетика. Москва, Изд. политической литературы, 1981, с. 86.

[8] Константинов, Ал. Цит. съч., с. 10.

9. Пак там, с. 7.

10. Пак там, с. 8.

11. Пак там, с. 8.

12. Пак там, с. 9.

13. Пак там, с. 10.

14. Пак там, с. 10.

15. Пак там, с. 10.

16. Пак там, с. 14.

17. Пак там, с. 16.

18. Пак там, с. 12

19. Мат. 1:2.

За контакти:

Гл.ас. Никола Бенин, катедра “Български език, литература и изкуства”, факултет ФПНО, nbenin@ru.uni-ruse.bg, тел.082 – 841 609:

Докладът е рецензиран.